

Patrimoni,
didàctica,
recreació

Treball fotogràfic «Itinerari d'una memòria enfrontada»

Oriol Riart Arnalot

Arxiu Històric de les Valls d'Àneu
Correspondència: oriarta@hotmail.com

*Text presentat i acceptat a les I Jornades
Internacionals sobre Patrimoni del
Conflicte. Figueres, 2023*

Enviat: 15/07/2023

Acceptat: 20/11/2023

Resum: *Itinerari d'una memòria enfrontada* és un recorregut fotogràfic pels principals indrets que durant nou mesos (abril – desembre de 1938) van esdevenir la línia del front a Catalunya, que resseguia els rius Noguera Pallaresa, Segre i Ebre. No es pretén en cap cas explicar la Guerra Civil espanyola sinó mostrar com el conflicte va incidir en els paisatges locals mitjançant trinxeres, casamates i tota mena de vestigis bèl·lics.

L'objectiu és, a partir de la fotografia, despertar l'interès de l'espectador per tot allò que envoltà la Guerra Civil a través d'uns esdeveniments i d'uns espais concrets. El fet de conèixer el territori és el preàmbul per respectar-lo i estimar-lo, i el pas previ i necessari per la posterior recuperació, conservació i, si s'escau, la restauració del nostre patrimoni històric i cultural. El que queda de les línies de fortificacions construïdes per ambdós bàndols en guerra, que avui es documenten i s'intenten recuperar per a la nostra història col·lectiva, són un registre de la barbàrie de més impacte que qualsevol discurs. Tot i el pas destructor del temps i de les màquines, la proximitat de la càmera i la memòria dels testimonis posen de manifest que mai és massa tard per conèixer i preservar.

Paraules clau: Guerra Civil espanyola, memòria, fotografia, vestigis bèl·lics, diaris personals.

Abstract: *Itinerari d'una memòria enfrontada* (Itinerary of a confronted memory) is a photographic tour of the main signs that during nine months (April - December 1938) happened on the front line in Catalonia that followed the Noguera Pallaresa, Segre and Ebro rivers. Our intention is not to explain the War Spanish Civil War but rather showing how the conflict affected the local landscapes due to the appearance of trenches, casemates, and all types of war vestiges.

The intention, based on photography, is to awaken the viewer's interest in everything that involves the Civil War through specific events and spaces. Knowing the territory is the preamble to respecting and loving it, and the previous and necessary step for its subsequent recovery, conservation, and restoration of our historical and cultural heritage. The remains of the lines of fortifications built by the two armies in the war, which today are documented and attempted to be recovered for our collective memory, are a record of barbarism that impacts more than any discourse. Despite the destructive passage of time, the proximity of the camera and the memory of the witnesses show that it is never too late to know and to preserve.

Keywords: Spanish Civil War, Memory, Photography, War vestiges, Personal journal

L'exposició itinerant

Aquest treball és un recorregut fotogràfic dut a terme entre els anys 2005 i el 2010 pels principals indrets que durant nou mesos (abril - desembre de 1938) van esdevenir la línia de front de guerra a Catalunya, un front que resseguia els rius Noguera Pallaresa, Segre i Ebre. Fins al moment ha estat itinerant entre els anys 2007 i 2022 per vint-i-sis localitats, destacant espais com l'Espai Memorial Democràtic a Barcelona, el Temple Romà de Vic, la Sala *Marsà* de Tàrraga, el *Centre Cultural El Pallol* a Tarragona, al Congrés Internacional d'Història «La Batalla de l'Ebre 70 anys després» a Móra d'Ebre, a l'Ecomuseu d'Esterrí d'Àneu, etc...

La intenció de l'exposició és, a partir de la fotografia, despertar l'interès de l'espectador vers la guerra civil a Catalunya, i si li acaba interessant, ja serà ell qui s'informi sobre els fets bèl·lics que van ocórrer en els diferents espais que es mostren. S'ofereix l'oportunitat de donar a conèixer el territori des del punt de vista d'una història recent, i sovint poc coneguda a nivell local, com és el cas de la guerra civil. El fet de conèixer el territori és el preàmbul per respectar-lo i estimar-lo, i el pas previ i necessari per la posterior recuperació, conservació i, si s'escau, la restauració del nostre patrimoni històric i cultural. Un exemple d'això és la senyalització de diferents indrets del front català mitjançant plafons on s'informa dels principals fets que van tenir-hi lloc. Altres entitats (sobretot ajuntaments) van més enllà i opten per la consolidació i restauració d'alguns dels vestigis bèl·lics més rellevants del seu municipi. Seria el cas per exemple de Camarasa amb les intervencions arqueològiques al Tossal de Déu, més conegut com «el Merengue». Es tracta d'un turó completament fortificat per part dels «nacionals» al nord del cap de Pont de Balaguer i que ha esdevingut una icona pels forts combats i la gran quantitat de morts que s'hi van produir en l'anomenada ofensiva republicana de maig, doncs va ser un dels principals objectius a prendre per part de l'exèrcit republicà. Un altre exemple d'intervenció arqueològica i restauració són part de les fortificacions franquistes del Tossal de Sant Joan de Vilamur, al municipi de Soriguera al Pallars Sobirà; per no parlar de totes les intervencions en diferents indrets on va desenvolupar-se la batalla de l'Ebre.

És important recordar que aquestes restes, aquesta línia de front, va esdevenir com una primera frontera a Catalunya, en aquest cas física, on començava l'abisme que va separar durant molt anys, molts més dels que se sol creure, aquells que inclús podien permetre's el luxe d'oblidar, d'aquells altres que no podien ni recordar. Això és una memòria enfrontada. I d'aquí li ve el nom a l'exposició: *Itinerari d'una memòria enfrontada*.

Els testimonis més evidents del conflicte són les restes físiques dels elements defensius que s'estenen al llarg de les zones que van ser travessades per les línies de front franquista i republicana. Es recorren principalment les comarques lleidatanes (sense deixar de costat les de Tarragona, on va desenvolupar-s'hi la batalla de l'Ebre), ja que és on més vestigis d'aquest tipus queden, especialment al Nord.

Aquesta distribució en l'actual estat de conservació respon, bàsicament a la transformació humana, destacant l'explotació agrícola i la seva mecanització. És a dir, on han arribat els tractors pràcticament no hi queden ni trinxeres, ni nius de metralladores, ni pràcticament cap mena d'estructura. Un gran exemple és la zona de Seròs: allí on s'hi va formar el cap de pont franquista, al marge esquerre del Segre, avui en dia és tot arbres fruiters.

El front que resseguia la Noguera Pallaresa, estava fortament condicionat per la difícil orografia del Pirineu i Pre-Pirineu. Les forces no ocupaven una línia contínua, sinó que es basava en un seguit de posicions principals i d'altres de secundàries estratègicament ubicades, procurant una òptima defensa i control del territori. Molts d'aquests indrets eren de difícil accés i relativament allunyats de les principals poblacions. Això, juntament amb el fet que els habitants d'aquestes zones en la postguerra no va patir tanta necessitat com en d'altres zones més urbanes i poblades, i per tant no els va ser necessari recórrer

a desfer les construccions i trinxeres per tal d'aprofitar-ne el material, va afavorir una millor conservació d'aquests elements defensius.

Per què amb fotografia i no en vídeo o bé un llibre? Aquesta exposició ha estat pensada per a l'espectador i des del punt de vista de l'espectador. Un llibre permet l'accés a més informació, però alhora requereix una major motivació inicial. El format vídeo (reportatge, documental) tot i poder oferir una informació detallada, no permet contemplar durant el temps que es desitgi, un paisatge, o la ubicació d'un búnquer en el seu entorn. L'espectador, si està interessat en l'exposició i li agrada, pot mirar-se cadascuna de les fotografies el temps que desitgi. Aquestes imatges poden convertir-se en la clau que els obri la curiositat.

Context històric

9 de març de 1938, l'exèrcit franquista que ja s'ha s'havia refet del desgast ocasionat per la reconquesta de la ciutat de Terol, va iniciar una forta ofensiva al front d'Aragó i va aconseguir trencar-lo pel sud del riu Ebre. Aquest avanç va anar seguit d'una segona fase iniciada el 22 del mateix mes, quan es va trencar el front per la zona nord de l'esmentat riu. Així, els feixistes van aconseguir esmicolar amb pocs dies un front fixat des del principi de la guerra sense que cap de les actuacions militars l'hagués alterat considerablement, i que havia dividit de nord a sud l'Aragó.

El pas següent va ser l'arribada al mes d'abril a la línia delimitada pels rius Noguera Pallaresa, Segre i Ebre, i també al mar per Vinaròs (15 d'abril), de tal manera que Catalunya quedava aïllada de la resta del territori lleial i es convertia, en principi, en una presa mol fàcil i sobretot d'una importància estratègica, industrial i política vital per la República, sense la qual era inútil ja continuar la guerra. Però, l'avenç de les tropes «nacionals» s'aturà. Sembla ser que Franco es mostrava caut respecte a la capacitat de reacció republicana. I, a més, no volia provocar els veïns francesos ocupant tota la frontera pirinenca. Per aquesta raó va optar per dirigir els seus exèrcits cap a Llevant, una zona amb un relleu i unes comunicacions que facilitava una bona defensa l'exèrcit republicà. Aquesta decisió va permetre refer i reorganitzar les forces republicanes situades a Catalunya (Exèrcit de l'Est i Agrupació Autònoma de l'Ebre, més tard Exèrcit de l'Ebre), i fins i tot de tornar a prendre la iniciativa militar.

Les forces franquistes van establir un front que resseguia la línia dels rius Noguera Pallaresa, Segre i Ebre. Al centre i sud, es varen fortificar les ribes de la dreta del Segre i l'Ebre, aprofitant així l'amplada i cabal d'aquests rius com a recurs defensiu (excepte en els caps de pont de Seròs i Balaguer). En canvi, al nord, es resseguia la riba esquerra del Noguera Pallaresa, posicionant-se en els indrets més estratègics per tal de defensar les centrals hidroelèctriques, com les de Camarasa, Tremp i la Pobla de Segur. D'aquesta manera es deixava la rereguarda republicana a Catalunya sense llum ni energia per a la indústria de guerra, que es va veure forçada a utilitzar el carbó com a combustible. Aquestes posicions franquistes també protegien la carretera de Balaguer a la frontera amb França, ja que era l'única via de subministrament de les tropes situades més al nord. Cal tenir en compte que el túnel de Vielha encara no estava acabat. Aquest front va romandre durant 9 mesos, des de l'abril fins al desembre del 1938, quan els feixistes van iniciar l'ofensiva final contra Catalunya.

L'establiment de les posicions d'uns i altres aniria seguida d'una intensa tasca constructiva de fortificacions i trinxeres seguint tota la línia de front, des del Pirineu fins a l'Ebre. Una tasca que ha deixat moltes restes en el territori i que aquest treball permet rescatar de l'oblit.

Al llarg de la línia van produir-se combats tant coneguts com l'ofensiva republicana de maig, que es va deixar sentir als fronts del Segre i del Pallars, on el propòsit era eliminar els caps de pont franquistes, recuperar les centrals hidroelèctriques, tallar la carretera i aixecar la moral de l'exèrcit popular. També va haver-hi la més que famosa Batalla de l'Ebre, on es pretenia aturar l'ofensiva nacional contra València i, sobretot, guanyar temps

de cara a un conflicte internacional i demostrar a les potències estrangeres que la República encara tenia forces per prendre la iniciativa. Durant el juliol i agost també van produir-se ofensives menors (però no per això menys dramàtiques) per part de l'exèrcit republicà en altres sectors del front català lligades a la batalla de l'Ebre, com al Baladredo i a Esplà, sobre de Llavorsí i Gerri de la Sal respectivament, al Pallars Sobirà; i a Vilanova de la Barca, al Segrià. I encara al mes de novembre hi hagué una forta ofensiva al Baix Segre per tal de descongestionar el front de l'Ebre i garantir una millor retirada a les forces republicanes.

El dia 23 de desembre de 1938 les forces franquistes trencaven el front i iniciaven una ofensiva que va acabar amb l'exèrcit popular a Catalunya i pràcticament posava fi a la guerra.

Contingut i forma

La base de l'exposició són 91 fotografies de diferents mides (70 de 30 x 42 cm; 10 de 39 x 54 cm; i 6 de 40 x 57 cm), corresponents a 28 espais que van des de la frontera francesa al nord, a la desembocadura del riu Ebre al sud.

Amb aquestes fotografies no es pretén en cap cas explicar la guerra civil espanyola, ni tan sols explicar el front d'on han estat extretes. Es tracta senzillament de mostrar a l'espectador algunes de les restes més visibles de la línia de front que durant nou mesos va travessar de Nord a Sud Catalunya i que resseguia els rius Noguera Pallaresa, Segre i Ebre, i algunes de les experiències que els combatents van plasmar als seus diaris personals. En aquest sentit, l'exposició està acotada en l'espai fotografiat (la línia anteriorment descrita) i en el temps, és a dir, els nou mesos que va estar fixat aquest front, des de l'abril del 1938 fins el desembre del mateix any, quan les tropes franquistes inicien l'ocupació final de Catalunya. Lògicament l'exposició mostra una tria d'aquests indrets i restes, doncs un recull més exhaustiu dels elements defensius existents donaria lloc a un inventari i aquesta no és la intenció del treball fotogràfic.

De nord a sud s'han resseguit la majoria dels escenaris bèl·lics. Els uns han estat fotografiats pel simbolisme que encara mantenen, tant o més important que els vestigis que hi romanen: Sant Corneli, al Pallars Jussà; *El Merengue*, a la Noguera, i tot l'espai on va tenir lloc la batalla de l'Ebre, que avarca uns 800 Km². Altres, pels cruents combats que allí van desenvolupar-s'hi, i que alhora tan desconeguts són: Baladredo, Pedres d'Auló, Esplà, Badaüll, Seròs... I finalment, també hi ha representats aquells escenaris que tot i no haver presenciat grans combats, no deixen de tenir la seva importància, ja que encara mantenen una arquitectura militar ben conservada i definida, com ara: *Lo Calvo*, Vilamur, Vilanoveta, Tossal de les Forques, Alcoletge, Almatret.

No ha estat gens fàcil l'elecció dels diferents escenaris i menys encara les fotografies de cadascun d'ells, i més tractant-se d'una línia semblada de trinxeres, encara que a dia d'avui resten ja pràcticament invisibles i solament l'ull d'una persona interessada en aquest tema seria capaç d'identificar-les. En canvi de búnquers i trinxeres de formigó no se'n van construir tantes, i encara en són menys les que avui queden dempeus. Aquest fet ja ha agilitzat la tasca. Com es pot observar, la majoria de les imatges corresponen a búnquers o nius de metralladores més que de trinxeres. Això és perquè en el moment de prendre la fotografia, de fer el «click», no pensava tant com a historiador sinó més aviat com a fotògraf o fins i tot «artista», prioritzant la plasticitat del vestigi que no pas el document i testimoni del mateix, amb l'objectiu d'intentar provocar una emoció a l'espectador i alhora despertar-li la curiositat.

Una de les grans diferències entre la fotografia d'estudi i la de naturalesa, a que bé podríem emmarcar aquest treball, és el tractament de la llum. Mentre que en la primera disciplina el fotògraf exerceix un domini absolut sobre les fonts d'il·luminació, en la segona ha de treballar a partir de la llum i de la resta de les condicions que es troba a l'exterior. En aquest darrer cas la millor opció és conèixer el medi i procurar adaptar-se, i per tant saber com incideix la llum del sol sobre el motiu a retratar. De manera que si en

determinats indrets s'ha optat per unes llums suaus, en d'altres en canvi, s'han prioritzat unes ombres més dures. Aquest ha estat precisament un dels motius que més ens han convençut a l'hora de decantar-nos per reproduir les fotografies en blanc i negre, ja que permetia unes majors possibilitats a l'hora de jugar amb la il·luminació i el seus contrastos, i també perquè, sorprenentment, creiem que és la millor manera de destacar l'arquitectura bèl·lica en el seu entorn.

Figura 1. Fragment de mandíbula. Front de l'Ebre. Foto: Oriol Riart.

Per tal de conèixer bé els diferents emplaçaments i la seva il·luminació ha estat necessari desplaçar-s'hi diferents cops fins aconseguir els resultats més satisfactoris. Sempre procurant unificar diferents elements i condicions per compondre una bona imatge. De manera que en algunes ocasions per aconseguir un bon resultat tan sols feia falta un sol ben serè, doncs era la manera que el búnquer prengués un major protagonisme; en canvi altres cops ens ajudàvem dels núvols o de la vegetació per aconseguir una millor composició.

Sovint intervenen altres factors que poden modificar el resultat final previst. La coincidència o, si es vol, la sort, des de sempre han tingut un paper rellevant en la fotografia, però per tal que ens acompanyi és necessari cercar-la. En més d'una ocasió ha intervingut la fortuna mentre es duia a terme aquest treball. Un d'ells va ser a la zona d'Esplà (Baix Pallars), on el dia era rúfol i no acabava de convèncer, però veient que volaven uns voltors molt a prop, es va optar per plantar el trípod i tenir paciència a esperar que un d'aquells ocellots ajudés a compondre la imatge, i així va ser. Un fet similar va ocórrer en un dels desplaçaments a Figuerola d'Orcau per retratar els búnquers de la Serreta. En sortir de bon matí de Lleida no es preveia topar amb una boira tant espessa —el pronòstic meteorològic anunciava un sol d'estiu en ple hivern—, i el que en un primer moment va ser una decepció, ens va acabar per convèncer. En canvi a Abella de la Conca, tot i ser el primer cop que s'hi anava i sense cap previsió de les condicions meteorològiques, els resultats obtinguts van ser més que satisfactoris. La llum ressalta el relleu del niu de metralladores, que ens descobreix que va ser construït mitjançant un encofrat a base de sacs terrers. El cel fosc emmarca l'espai i en el conjunt de la imatge veiem com el búnquer està perfectament integrat amb l'entorn.

Aquesta exposició fotogràfica proporciona un impacte visual ràpidament assimilable, donant la possibilitat de descobrir llocs amb unes vistes precioses, esdevenint un possible reclam patrimonial, com ara fortificacions estratègicament posicionades per tal de poder observar qualsevol moviment de l'enemic i defensar-se de qualsevol atac. També detalls que en un silenci trencador revelen més injustícies que mil llibres sobre la mateixa guerra, com un crani tot sol mig cobert de molsa, que setanta anys després encara mira per sobre d'una trinxera: malauradament tan sols és una pedra més. S'ha intentat dotar les fotografies de la força suficient que permeti transformar aquests vestigis d'una arquitectura de guerra, massa sovint menystinguts, en unes imatges i unes restes per a la memòria.

Són molt importants els textos que complementen les imatges. En primer lloc, els dels historiadors, que contextualitzen els fets, descriuen d'una manera breu i clara els sistemes defensius militars de la guerra civil; defineixen la importància de la memòria respecte a la història, important però no definitiva, i de la tasca de conservació dels vestigis d'un passat no tant llunyà, tot convertint-los en eines pedagògiques per a les noves generacions.

Figura 2. Serrat del Tato o la Serreta. Figuerola d'Orcau. Front del Pallars. Foto: Oriol Riart.

D'altra banda, també s'acompanya l'exposició amb fragments de diferents diaris personals de combatents, escrits en aquesta mateixa línia de front. Es tracta d'imatges escanejades dels mateixos textos manuscrits, de tal manera que l'espectador pot llegir directament del mateix puny i lletra de l'autor. Aquests textos omplen de contingut humà i sentimental les imatges, i ajuden a entendre la importància dels diferents escenaris i tot el que s'hi va viure. Les pedres, els murs, prenen un altre significat, molt més viu, més humà.

No s'indica en cap moment a quin exèrcit pertanyien els autors dels diferents diaris. S'ha volgut despullar de qualsevol ideologia els protagonistes, deixant que siguin ells mateixos els qui ens expliquin la seva pròpia experiència i visió dels fets, però des del mateix any 1938. És un intent de conèixer l'experiència de la vida en primera línia de foc. No obstant això, al final de l'obra s'adjunta una breu explicació biogràfica de cada autor, amb aquells fets més rellevants de la seva vida, per contextualitzar i comprendre millor els textos.

És cert que també s'hauria pogut entrevistar a excombatents i possiblement en molts aspectes els relats serien coincidents, però seria un relat explicat 70 o 80 anys després dels fets i sotmès a les inevitables readaptacions, modificacions i buits tant del relat col·lectiu com de la memòria personal. En aquest sentit, la memòria és la interpretació d'una experiència passada però a partir d'uns filtres del present. Es pot dir que aquesta memòria no es fixa de la mateixa manera al llarg del temps, sinó que és variable depenent de les diferents experiències de l'individu, de les pròpies idees de cada moment i del context social i la pressió que exerceix sobre l'individu. Tants anys després, probablement el testimoni hagi oblidat bona part de l'experiència viscuda. Igual que un mateix fet es pot haver viscut de maneres totalment oposades segons l'individu, un mateix fet també es pot recordar de diferents maneres segons l'etapa de la vida en què s'expliqui. I això no significa, en cap cas, que estigui falsejant la realitat, senzillament és la seva veritat, i des del punt de vista d'un historiador aquest relat caldria tractar-lo com un document més, i amb tot el rigor necessari, mai com una veritat absoluta. No volem dir amb tot això que les fonts orals no siguin vàlides per a l'estudi de la Guerra Civil, però per aquest treball hem optat per una font complementària a les fotografies i capaç d'interpretar el conflicte des del mateix moment en que aquest s'estava produint, sense que el filtre del pas del temps i dels diferents punts de vista hagi pogut actuar.

El diari personal sol ser una documentació escrita en primera persona i on l'autor hi aboca les seves experiències, pensaments i sentiments. És considerat com un document transparent, doncs s'hi solen destacar els fets més rellevants i el protagonista és sincera amb ell mateix. El que més es destaca dels diferents diaris analitzats, independentment del bàndol en el que es trobés el seu autor, és el predomini de les sensacions personals, més que les descripcions dels fets en que l'autor participa o observa. Destaquen la gana, la set, l'enyorança dels éssers estimats. També són constants les referències a la brutícia de les trinxeres i la manca d'higiene personal, on els «trimotors» (polls), entre d'altres paràsits, esdevenen inseparables, tal com ho descriu Ignacio Ortega Masià:

«En primera línea, 3 y 4 de septiembre de 1938

[...] Hace un mes que no nos lavamos. Los piojos los llevo por centenares y es imposible deshacerse de ellos. Las moscas se nos comen y llegan a tal grado de pesadez que las puedes coger simplemente con los dedos en las comisuras de los labios. Llevamos una vida asquerosa y repugnante. Ganas me vienen de hacer un disparate. Y esto no lleva trazas de acabar y nos vamos a pasar el invierno por estos andurriales que no es nada».

No manquen al·lusions tampoc als combats quan hi són o quan s'hi ha participat. La mort esdevé també una assumida companya de viatge. Però també cal destacar molts moments similars a la vida corrent, amb l'única diferència que no succeeixen en un poble o una ciutat sinó a les trinxeres, i que si no fos pel context ningú diria que es troben en guerra.

Les vivències escrites aconseguen fer-nos endinsar en moltes de les situacions per les que van passar milers de persones i ens conviden a la reflexió de que els protagonistes bé haguéssim pogut ser qualsevol de nosaltres. És per això que el treball no es posiciona ideològicament, ni amb les fotografies ni amb els textos. Davant un possible impacte de bala la por ha de ser la mateixa, sigui quina sigui la creença o la ideologia.

El treball s'acompanya d'un mapa topogràfic a escala 1/100.000, de 2,55 m. x 1,30 m, obtingut a partir del model digital del terreny i que comprèn tot l'espai per on transcorria el front. S'hi indiquen els principals llocs de fortificacions i on van haver-hi els atacs republicans més importants i el seus màxims avanços. Tan sols s'hi indiquen amb mesos les dates extremes que va romandre aquest front a Catalunya: «*abril 1938 - desembre 1938*»; i amb la intenció de no generar cap confusió a l'espectador s'ha obviat mencionar cap unitat militar.

Figura 3. Vilanoveta, Aramunt. Front del Pallars. Foto: Oriol Riart.

Per tal veure el front des d'un altre punt de vista també s'ha cregut convenient la incorporació de 5 vistes panoràmiques al llarg de tota la línia. Es tracta d'uns dibuixos fets amb tot detall del que es veia des de diferents posts d'observació d'artilleria. En aquests documents s'hi assenyalava en quins indrets es situaven les pròpies forces i en quins

d'altres l'enemic. S'acompanyen les vistes amb fotografies panoràmiques actuals realitzades des dels mateixos punts d'on es van fer els dibuixos 80 anys abans, de manera que ens permet contemplar l'evolució i transformació del paisatge al llarg de tot aquest temps.

I finalment, el treball es complementa amb una mostra d'objectes i publicacions originals del dia a dia dels combatents a les trinxeres.

Conclusions

Vuitanta anys després de la Guerra Civil, aquesta exposició mostra, a través de la fotografia, com aquests fets van irrompre al paisatge del nostre territori, implantant-hi arquitectures militars i deixant-hi trinxeres, búnquers i metralla diversa que encara ara romanen confonent-se entre la natura. Lluny de conformar una ressenya històrica o una valoració dels fets, el projecte dona a conèixer l'estat actual dels antics escenaris bèl·lics, obrint pas a una mirada que redescobreix una part important de la nostra història.

Aquest treball vol aportar la seva contribució a la recuperació de la memòria històrica, a la valoració dels vestigis de la Guerra Civil per tal de documentar-los i, si escau, recuperar-los. De la mateixa manera, vol potenciar la divulgació de l'existència dels vestigis de la Guerra Civil al front del Segre i la Noguera Pallaresa. Finalment, vol fomentar l'ús dels recursos artístics per tal de donar a conèixer la història. I tot això, posant-nos en la pell dels mateixos soldats en el dia a dia des de les trinxeres.

Sens dubte, experiències memorialístiques com la que es proposa constitueixen un repte suggeridor des de molts punts de vista, entre ells l'educador, ja que accions com aquesta permeten reflexionar sobre la fragilitat de la convivència humana, de la pau i del benestar, tot insistint en el coneixement d'un passat que, sobretot, els joves necessiten comprendre millor.

Bibliografia

- RIART, O. (2009): *Itinerari d'una memòria enfrontada*. Juneda: Editorial Fonoll.
- RIART, O. (2023): *Érem feres. Diaris personals de combatents a la Guerra Civil*. Lleida: Pagès Editors.
- RUBIO, X. (2007): «Polemos, un portal de difusió del patrimoni bèl·lic». A: *L'Erol*. Núm. 93

Autoria: La redacció i les fotografies del present treball han estat conceptualitzades, escrites i realitzades per Oriol Riart Arnalot. L'autor ha llegit i està d'acord amb la versió del manuscrit.

Conflictes d'interès: L'autor declara no tenir cap conflicte d'interès.

Copyright: © 2023 de l'autor. Presentat per a una possible publicació d'accés obert sota els termes i les condicions de la llicència Creative Commons Attribution (CC BY) (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).